

For 50 år siden skrev norsk presse om denne kvinnen

Da *Karo Espeseth* var ung, ga hun ut en bok og fikk sjokk. 50 år senere skrev hun én til, om det hun hadde opplevd i mellomtiden.

Den norske kvinnen opplevde Den annen verdenskrig på en måte som få eller ingen andre nordmenn.

Hennes spesialitet ble skjebnen til én million øst-frivillige, som sloss med Hitler mot Stalin.

Hun var brunhåret, ung og norsk, og dro ut i verden for å lære. Først og fremst om litteratur og kunst. Men det var virkeligheten som skulle bli *Karo Espeseths* fremste læremester. Og virkeligheten benyttet harde metoder.

Det var i tiden like etter det som ble kalt Den store krigen den gang — senere ble den til Den første verdenskrig. Nede i Europa sydet livet av uforløste følelser, ny og gammel aggresjon. Den unge, intelligente norske kvinnen forsto at det lå noe farlig og gjæret, ikke minst i Tyskland, taperen.

Under verdenskrisen rundt 1930 oppholdt hun seg i Köln. Hun opplevde underlige episoder og mennesker med dype sår fra krigen. Navnet Adolf Hitler ble ennå ikke nevnt i hennes

**"HUN ER VERRE
ENN EN VOLDTEKTS-
FORBRYTER"**

Tekst: Egil Ulateig. Foto: Håkon Bonafede og Karo Espeseth

104769

"En skamløs person"

krets i Köln, men hun hadde møtt de første nasjonalsosialister.

Av og til følte hun en lammende redsel for hva som kunne skje. Alt dette ble til en bok, hvor hovedpersonen var en tysk seksuadsadist. Det var ikke et emne som det sømnet seg en ung kvinne fra Haugesund å ta opp.

Romanen kom i 1931 og het «*Sår som ennå blør*». Hadde hun ant reaksjonen, ville hun ha tenkt minst to ganger før hun ga den ut.

Hun ble så skremt at det gikk over 50 år til hun skrev en bok til, trass i de åpenbare talentene hun viste. Den heter treffende «*Livet gikk videre*» og utkom høsten 1983. Og like treffende åpner den med følgende utbrudd:

«*Det er blitt sagt om lord Byron at han våknet en morgen og fant seg berømt. Også jeg våknet en morgen, men fant meg nærmest beryktet. Hva hadde jeg gjort?*»

Hun hadde skrevet en bok om en mann fra Düsseldorf som hadde myrdet ni mennesker, men utvendig så ut som en besteborger.

I dag er det nesten umulig å forstå de sterke følelsene den vakte. Hensikten med boken springer klart ut av den; noe farlig er i ferd med å skje, noe folk må bli oppmerksom på.

Men norske litteraturkritikere var opptatt av en annen fare i den tiden. *Sigurd Hoel* hadde utgitt «*Syndere i sommersol*», og også andre hadde dristet seg til å skildre ting som en god besteborger ikke burde vite noe om, og spesielt ikke ungdommen.

«En skitten strøm flyter over landet,» skrev *Fredrik Ramm* i *Morgenbladet*. Og midt i den strømmen fløt Karo Espeseth, ung og redd. «*Hun er verre enn en voldtektsforbryter,*» skrev en annen.

Det ble for mye, hun orket ikke å kjempe imot og valgte en annen utvei. Hun flyktet, paradoksalt nok, til Tyskland. Men der hadde hun allerede truffet mannen som skulle komme til å bety mer for henne enn noe annet menneske.

I dag, lenge etterpå, sitter hun med sølvgrått hår og skarp, ren profil i en leilighet på Majorstua i Oslo. Foran henne står et fotografi av en mann med mildt ansikt og lyst,

glattkjemmet hår. Det er han, hennes professor, *Gerhard von Mende*. Sammen med ham opplevde hun Hitler-Tyskland på en måte som ingen annen nordmann — i hvert fall ikke noen annen norsk kvinne — gjorde.

Gogi, som hun kaller ham, var fra Kurland i Latvia og faren ble drept av bolsjevikene i 1918. Familien flyktet til Tyskland og han ble student. Men ikke i de vanlige fagene. Han ble spesialist på språk som tyrkisk og tartarsk, og doktoravhandlingen hans dreide seg om koloniseringen av Sibir. I løpet av 30-årene ble han en aktet vitenskapsmann på feltet orientalske studier.

Rundt dem begynte nazi-staten å folde seg ut. Noen av ekteparet von Mendes bekjente meldte seg inn i partiet. Selv ble hun kjent med senere quisling-minister *Gulbrand Lunde*, og fikk høre om *Vidkun Quisling* som hun bare kjente gjennom det underlige skriftet hans «Om at bebodde verdener finnes utenfor jorden».

Gerhard von Mende ble spurt om han ville melde seg inn i SS, men sa nei. Selv ble Karo Espeseth innkalt til politiet og beskyldt for å være kommunist.

Men til tross for alle intrigene som utspilte seg i Berlin, og som ofte fikk de mest tragiske og brutale utfall, skjedde ingenting hverken med von Mende eller hans norske kjærester.

Fortiden klebet seg imidlertid til Karo Espeseth; en dag fikk hun vite at en nordmann hadde kalt henne «en skamløs person» under en samtale med en tjenestemann i tysk UD. Det var ikke noen kompliment i Det tredje rike. Hun flyktet i panikk til Stavanger.

De giftet seg i 1936, like etter at Gerhard var utnevnt til professor. Det tok sin tid med bryllupet, for *Gogi* var statsansatt og måtte bevise sin rene, ariske herkomst.

Hun merket hvordan SS overtok stadig mer makt. Hennes mann fikk følgende råd fra en kollega: «*Sett Dem ikke til motverge, for det kan komme til å koste Dem hodet.*»

Litt senere ble von Mende innkalt til SS-mannen som nå ledet universitetsfakultetet. Han tok fram et ark og sa: «*Vet De hva som står i dette?*

Det står her at De er Tysklands kulturbolsjevik nummer én.» Men de trengte von Mendes kunnskaper om folkene i øst og lot ham beholde sin frihet. Han og kona ble aldri medlemmer hverken av SS eller partiet.

I ettertid kan man likevel si at spesielt professor von Mende, men dermed også Karo, beveget seg i farlig farvann. Von Mende hadde hatt flere samtaler med Quisling, på grunn av deres felles interesse for Russland. Og von Mende så på den norske føreren som en ærlig nordmann som trodde alle andre var like ærlige.

Han kjente også Hitlers ideolog og «øst-ekspert» *Alfred Rosenberg* og kretsen rundt ham. Og selv etter at krigen var brutt ut, flyktet ikke ekteparet.

— Hvor skulle vi dra hen? spør Karo von Mende.

— Til USA eller Sverige, som mange andre, sier jeg.

— Herregud, hva skulle vi levde av der? Min mann var ennå ikke så kjent og feltet hans var så spesielt. Han trodde han kunne utrette mer ved å bli.

Det som senere skjedde under krigen, synes å bekrefte at von Mende tenkte rett. Og ingen har noensinne seriøst beskyldt ham, eller henne, for å ha gått Hitlers ærend.

Tvert om ga krigen von Mende anledning til å bruke sine kunnskaper i praksis, og det er ingen tvil om at han reddet tusenvis av menneskeliv.

Midt i juni 1941 mottok han skriftlig ordre fra general *Wilhelm Keitel* om å tjenestegjøre i det nye østdepartementet så lenge krigen varte.

Slik fikk han og Karo førstehåndskjennskap til en av de største og minst beskrevne tragedier under Den annen verdenskrig: Skjebnen til de mange hundretusener individer av østlige folkeslag som meldte seg frivillig til kamp på tysk side, mot ham de opplevde som den store undertrykkeren, *Josef Stalin*.

Mange av dem meldte seg etter å ha blitt tatt til fange. Dimensjonene ved problemet var så store at tyskerne sto nærmest lamslått. Bare etter slagene ved Kiev falt 600 000 sovjetsovdater i tyskernes hender.

Det var ikke bare «ariere» som sloss i tyske uniformer for ett storgermansk rike. Dette er eksempler på østfrivillige i regulære tyske uniformer som sloss på Østfronten: Georgiere (fra Stalins folkegruppe), en turkmener og en kosakk som demonstrerer en av sitt folks danser. Disse bildene er fra Karo von Mendes eget unike arkiv, arvet fra mannen.

Forholdene i leirene var ofte ubeskrivelige. En fange som ble reddet av von Mendes folk skriver i et brev som Karo von Mende mottok den 13. februar 1983:

«Jeg var en av 120 000 sovjetiske krigsfanger i en fangeleir i nærheten av Deblin, Polen. Mellom oktober og desember 1941 døde 116 000 av sult, tyfus eller andre sykdommer. På grunn av kulde og frost kunne disse ikke bli begravet, men ble stablet opp i en tidligere kavaleribygning i toetasjes høyde».

Brevet slutter med en beveget takk til professoren og hans familie.

Et eksempel på hvordan professor von Mende kunne redde

liv, høres nærmest utrolig ut, etter det vi har lært om SS-mannskapenes mentalitet.

Han hadde hørt rykter om at SS uttryddet slaviske «undermennesker» i nattens løp i fangeleirene. SS i Berlin nektet for at de hadde noe med saken å gjøre. Men i en leir støtte von Mende på 700 sovjetsoldater — en blanding av jøder, muslimer og partifunksjonærer — som var øremerket for henrettelse.

En av von Mendes medarbeidere klarte å stjele eksekusjonsordren fra SS-hovedkvarteret. Og ved å alliere seg med krigsministeriet og Abwehr (begge motstandere av SS), klarte han å få i stand et møte.

SS hevdet at Hitler selv hadde gitt dem øverste politimyndighet i østområdene, men de andre beskyldte SS for å skape uro ved fronten. Resultatet var at SS måtte stryke de 700 av dødslistene og trekke seg ut av de militært beherskede områdene.

Også von Mende levde lenge med en illusjon. Han trodde at de undertrykte minoritetene, som turkmener, kosakker og azerbajdsjanere, med tyskernes hjelp kunne få

Jaget av Den røde armé - gjennom Tyskland

Karo von Mende med bildet av mannen som forandret hennes liv: Gerhard von Mende, professoren som reddet utallige menneskeliv som medarbeider i ett av Hitlers ministerier.

virkeligjort sin store drøm — å danne selvstendige stater. Han traff mange av disse folkegruppene ledere og organiserte møter mellom dem og tyske ledere.

Først senere gikk det opp for ham at Hitler slett ikke hadde i sinne å gi dem noe selvstyre. De var alle sammen undermennesker. Og områ-

dene deres, i hvert fall de fruktbare, skulle koloniseres av ariere.

Under store deler av krigen var livet i Berlin fredelig. I 1942, for eksempel, gikk flyalarmen bare én gang. Da viste det seg å være feilmelding.

En gang møtte Karo en gruppe

unge nordmenn i Weimar. De sympatiserte alle med Nasjonal Samling og trodde på et storgermansk rike, uten grenser mellom medlemsstatene. «Er det ikke fantastisk å tenke seg at om ikke lenge kan en tysker bli fylkesmann i Norge og en nordmann Gauleiter i Tyskland?» spurte den ene.

«Det første tror jeg kan skje,» svarte Karo, «men det andre tviler jeg på».

Den store dramatikken ble først utløst mot krigens slutt, da hele Tyskland skalv ved tanken på å bli erobret av Den røde armé. Selv var Karo med to barn på flukt vestover fra et gods hun hadde søkt tilflukt på i Pommern. Von Mende var stadig opptatt av å redde så mange av sine østlige frivillige som mulig. Han skjønte at det var om å gjøre å få dem over til vestmaktene.

I desember 1944 hadde han hatt sitt siste møte med Quisling. «De hadde rett,» sa Quisling lakonisk. Von Mende forsto godt hva han siktet til.

Gerhard von Mende forlot ikke posten sin før han hadde sørget for medarbeiderne sine. Men heller ikke han ante noe om Jalta-avtalen, at de alle skulle leveres tilbake til Stalin. Det var på nære nippet han selv unnslapp. Han var jo født i et område som Stalin nå erklærte for sitt, en morgengave fra Hitler den gang de var venner.

Samtidig flyktet den norske kvinnen med de to små barna vestover gjennom det kaotiske Tyskland, med Den røde armé i hælene og allierte fly over seg. Men også de var heldige og ble tatt hånd om av amerikanere. Mange av de nye vennene deres fra øst var ikke født under samme lykkestjerne. De havnet i Sibir eller på et ukjent rettersted i Stalins rike. Deres drøm om uavhengighet var knust.

I dag er Karo von Mende selv en av de største eksperter på de øst-frivilliges historie. Hun besitter arkivet etter mannen, en enestående dokumentasjon over en misforstått, sammensatt menneskegruppe.

Hvorfor har hun ikke skrevet bøker i mellomtiden?

— Jeg ble skremt den gangen i 30-årene, sier hun, og ser på meg med de litt sørgmodige, melankolske øynene.

Mannen er for lengst død, men hun har opplevd den gleden å se sønnen så å si gå i farens fotspor. Han er i dag professor i Berlin, riktignok ikke med turmansk eller tyrkisk som spesialitet, men kinesisk. Det får gå.

Selv står hun på reisefot for å dra tilbake til Berlin for gud vet hvilken gang. Hun skal skaffe seg ny leilighet i byen hvor hun har opplevd så mye. Hun er jo bare 78 år. ●